

KRITIKA

HAGYOMÁNY ÉS ÖROKSÉG

(Markovits Rodion: *Szibériai Garnizon* (Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest 1965); Hidas Antal: *Ficzek úr* (Szépirodalmi 1966); Sinkó Ervin: *Optimisták* (Fórum Könyvkiadó, Novi Sad 1965); Zalka Máté: *A bolygók visszatérnek* (Szépirodalmi 1966).

Azt a négy könyvet, melyekről ez az összefoglaló ismertetés szól, végső soron a véletlen hozta össze, de tematikai együvértartozásuk is van. Viszonylag gyors egymásutánban jelentek meg egy nemes törekvésnek az eredményeként. Kultúrpolitikánk egyre több gondot fordít „elsüllyedt” irodalmunk, főleg a két világháború közti haladó, illetve szocialista irodalom felfedezésére és közkinccsé tételére. Szocialista irodalmunk erejét bizonyítja, hogy szembe tud nézni a múlttal, felül tudja vizsgálni a korábbi helytelen irodalompolitikai gyakorlatot is, mely ezeket a jelentős alkotásokat kirekesztette mai irodalmunk vérkeringéséből és kiiktatta irodalomtörténetünk lapjairól. A feledés és a feledtetés felszámolása folyik, sok megnyugtató eredményt mutathatunk fel már, de nagyon sok tennivaló van még hátra. Értékelésre és újraértékelésre csak akkor kerülhet sor, ha az „aprómunkát” elvégeztük. Ha „aprómunkát” írunk, akkor szövegkiadásokra, adatoló filológiára, kortársi visszaemlékezésekre gondolunk. Ha értékelést és újraértékelést emlegetünk, akkor arra utalunk, hogy a két világháború közötti irodalmunk megítélésében — objektív és szubjektív okok miatt — komoly arányeltolódásoknak voltunk tanúi jó ideig. Emlékezünk arra, hogy ennek az időszaknak kizárólagos reprezentánsai a nyugatosok voltak, s mily nagy harcba került József Attilát először melléjük, majd pedig föléjük emelni. Nehezen lehetett elhinni, hogy nagy proletárváltónk körül ilyen hatalmas úr tárog. Ekkor indult meg szocialista irodalmunk tudatos felkutatása és feltérképezése. Szabolcsi Miklós és Illés László biztos kezű irányításával nagyszabású munka kezdődött. Hosszú időre szóló programot jelöltek ki. Semmiképpen sem könnyíti a munkát, hogy szocialista irodalmunk jelentős része az emigrációban született. Különböző országok könyvtárainak, levéltárainak gondos átkutatása szükséges tehát, ha alapos munkát akarunk végezni.

A négy könyv sorsa közös abban is, hogy az anyaországon kívül, attól többnyire távol íródott, és évtizedek kellettek, hogy eljussanak hozzánk. Az írók törekvése észlelhető, hogy tudniillik „a munkásosztály eszméiségétől áthatott irodalom képes legyen a nemzeti irodalom rangjára emelkedni, majd ha a körülmények megérnek erre”. Ez a híd, ez az éltető kapocs a múlt és a jelen, az író szándéka és mai irodalmunk igénye között. Hiszen a körülmények megérték. A négy regény, melyek elemzése során a közös és eltérő vonásokra kívánunk rámutatni, érdemi összehasonlításra törekszünk, a fenti külső összetartozásuk után, a következő: Markovits Rodion: *Szibériai Garnizon*, Hidas Antal: *Ficzek úr* (a hatkötetes irodalomtörténet még *Ficzek polgártárs* címen emlegeti), Sinkó Ervin: *Optimisták*, Zalka Máté: *A bolygók visszatérnek*. Talán megüti az olvasót Markovits Rodion neve, akkor is, ha megélte a könyv „szédületes” sikerét, vagy akkor is, ha hallott róla a „bestseller” listán. Előrebocsátjuk, hogy nem akarjuk piederstálra emelni, még csak szocialista bestsellernek sem fogjuk ajánlani, de a méltalan feledésből mindenképpen fel kell támasztani és ki kell jelölni az őt megillető helyet a haladó könyvek között. A regények egybevető elemzése közben megkíséreljük motiválni a szerzőikről eddig a köztudatban kialakult képet.

Keletkezésük ideje, körülménye

Mind a négy könyv a 20-as évek végén és a 30-as évek első felében keletkezett 1927 és 1934 között. Mindegyik író már előbb is foglalkoztatta a regény terve. Markovits Rodion 1927 februárjában búcsút mond az ügyvédi pályának, és elmegy újságírónak egy szatmári laphoz. Mint írással már korábban is foglalkozó ember (novellás könyve jelent meg annakelőtte), felkínálja egy kolozsvári újságnak egy készülő regényének tervét. A megállapodás sikerül, és a lap fél esztendeig közzölte folytatásos regényként a Szibériai Garnizont. Nemsokára megvette a regényt

a pesti Génius könyvkiadó és 1928 Karácsonyának fenomenális könyvsikere lett. Havonta jöttek ki az újabb kiadások, s nemcsak Európa, hanem Amerika is érdeklődött a könyv iránt. A regényben a volt ügyvéd a világháborús fogolytábori élményeit írta meg. Sikere a 20-as és 30-as évek fordulóján olyan könyvek világ-hírnevével vetekedett, mint Remarque: Nyugaton a helyzet változatlan, Hemingway: Búcsú a fegyverektől, Kuncz Aladár: Fekete kolostor, hogy csak a legismertebbeket említsük. Aztán a regény feledésbe merült, mert maga Markovits is csak egy ízben alkotott ehhez a művéhez mérhetőt. A regény új kiadásáért a bukaresti Irodalmi Könyvkiadót illeti dicséret.

Hidas Antal a nagyszabású regénytrilógia első kötetét 1934-ben fejezte be. A kéziratot magyarul írta, könyv alakban 1936-ban jelent meg Moszkvában, orosz nyelven. Hamarosan 12 kiadást ért meg, beleszámítva a különböző külföldi kiadásokat is. Magyarul viszont most jelent meg először, mégpedig Makai Imre orszóból átültetett fordításában, melyet természetesen a szerző is átnézet. Hidas maga mondja el könyve utószavában a Ficzek úr különös sorsát. A személyi kultusz idején kijutott hányadtatásai közben a magyar nyelvű kézirat elveszett. A trilógiának a második és harmadik kötetét már itthon írta meg, emigrációból való hazatérése után: Márton és barátai (1959), Más muzsika kell (1963). A Ficzek úr mostani magyar nyelvű megjelenésével vált egészében ismertté a hazai olvasók előtt Hidas Antal háromkötetes regényeposza.

Sinkó Ervin Optimisták c. regénye megírásának körülményeiről, a mű sorsáról maga az író tájékoztatja olvasóit. Egy regény regénye c. naplójegyzetében. A Magyar Tanácsköztársaságról szóló művét 1931-ben kezdte el írni Jugoszláviában, és 1934 telén fejezte be Párizsban, az emigrációban. Több mint két évtizedig tartott, amíg a kézirat hányódott országról országra, városról városra, aszerint, hogy az író hova vetette az emigráns sors, míg végül megjelent 1955-ben Jugoszláviában. Az a kiadás nem jutott el a magyar olvasó kezébe, így ez a tavalyi második edíció jelentette a végleges hazatérést. A kézirat első bírálói Romain Rolland, Kun Béla rögtön meglátták rendkívüli jelentőségét. Rolland „bámulattal adózott” a regény pszichológiai gazdagságának, Kun Béla pedig „kegyetlenül igaz” könyvnek nevezte.

Markovits, Hidas, Sinkó könyvei a felszabadulás után nem jutottak el a magyar olvasókhoz. Zalka Máté kötetei, ha módjával is, de ismertté tették nevét, viszonylag szélesebb körben. Megjelent magyarul talán két novellás könyve, és a Doberdo c. nagysikerű regénye. A bolygók visszatérnek c. regény kéziratát 1954-ig ismeretlen volt, majd az író özvegye 1957-ben a Párttörténeti Intézetnek adta. Zalka a regényen 1928—1934-ig dolgozott, de a terv 1924 óta foglalkoztatta. A kézirat első kötetét legépellette és megjegyzéséből arra lehet következtetni, hogy véglegesnek szánta. Bár szóba jöhet az a feltevés is, hogy azok bíráló megjegyzéseit, akik előtt közben a kézirat ismertté vált, esetleg tervebe vette felhasználni. A második kötetet 1934-ig írta, de nem fejezte be. Arról nincs tudomásunk, hogy 1934 után foglalkozott volna vele. A szovjet-oroszországi interdivízióban részt vevő magyar csapatokról szóló munkája, élete fő műve tehát most került az olvasók elé.

Különös sorsú könyvekről kap hírt itt az olvasó. Szinte mindegyik regénynek a sorsa egy külön regénybe illik. Hogy így alakult, az nem a latin mondas igazolására van. Habent sua fata libelli. A könyveknek is megvan a maguk sorsa. Ilyen különös sorsok csak különös korban adódnak. Eddig többnyire évszámokról írtunk, a keletkezés idejéről. Sorsukhoz viszont hozzátartozik keletkezésük kora is.

A Szibériai Garnizon az első világháború után tíz esztendővel először öntötte művészi formába az olvasó számára azt a révületet, amelyben még a 20-as évek végén is éltek az emberek Európában. Konkrét példákön ismerte meg az ellenforradalmi terror alatt nyögő olvasó a fasizálódás embrionális formáját. A regényben kíméletlenül leleplezett parazitái úri rend megváltozott formában tovább él és uralkodik. A magyar proletárdiktatúra leverése árán uralomra jutó magyar ellenforradalom, a németoszági munkásmozgalom vérbe fojtása, Mussolini „marcia su Roma”-ja ugyanazt a döbbenetet és nyomasztó érzést váltotta ki az emberekben. Az újra felgyülemlett háborús révület felismeréséhez és megértéséhez, imperialista jellegének elítéléséhez adott támaszt a Szibériai Garnizon. Egy kettősség jegyében született meg a regény: 10 éves távlatban feloldott egy görcsöt, mellet a négy évig dúló imperialista háború okozott, akkor, amikor már a történelmi távlat ehhez módot nyújtott, s ugyanakkor már újabb révület fogta görcsbe emberek millióit Európában. A demokratikus és háborúellenes irodalom példás és kiemelkedő alkotása Markovits könyve. Nem több, mint demokratikus és antimilitarista, de az — feltétlenül.

Hidas Antal és Zalka Máté regényeik megírásakor Moszkvában éltek, emigrációban. Ez sokban kedvezett az íróknak, hiszen ott voltak egy új, szocialista

irodalom bölcsőjénél. De ez azt is jelentette, hogy nekik is meg kellett járni, mint írónak, az utat, amely elvezetett a szocialista realizmushoz, és amely nem volt mindig göröngyöktől mentes. 1932-ben a Szovjetunióban feloszlatták a korábban életre hívott RAPP-ot, mely a tényfeltáró valóságirodalom jelszavát írta zászlájára, kialakult egy nagyobb perspektívát nyújtó úgynevezett népfrontplatform. Ennek történelmi részletezésére nem tudunk belemenni, elég az hozzá, hogy szorosabb kapcsolat jött létre a demokratikus kultúra hagyományai és a jelen művészete között. A művészi horizontok ennek következtében nagymértékben kitágultak és kibontakozott egy, a proletár internacionalizmus alapján álló szocialista irodalom (természetesen a magyar emigránsok művészetére is jellemző ez), amely valóban „a munkásosztály eszmeiségétől átítatott irodalom” lett és képes arra, hogy a „nemzeti irodalom rangjára” emelkedjen. Kivirágzik hát a szocialista realizmus talaján a népfrontos irodalom, ekkor születik Zalika Máté Doberdója és A bolygók visszatérnek, Hidas Antal Ficzek úrja, Barta Sándor Aranyósókja stb.

Sinkó Ervin a fentebb említett hányódások közben írta meg az Optimistákat. Legkevésbé sem volt ideális a helyzet a szépirodalom művelésére. Naplójegyzetében megindokolja az író, hogy miért fogott mégis e „kegyetlenül igaz” regény megírására: „És még egy oka volt annak, hogy ezt a könyvet a legnehezebb körülmények között is meg akartam írni: az idő, amikor írtam, a legsötétebb reménytelenség, a fasizmus feltartóztathatatlan előretörésének kora volt, ezzel a korról az 1919-es év — amikor holnapra vártuk már az új eget és új földet — olyan ellentétben volt, hogy nosztalgikusan idéztem fel a reményeknek ezt a korszakát.”

Különös kor volt tehát e különös sorsú könyvek megírásának ideje, de nem volt mindennapi az a kor sem, amelyről vallanak.

Az ábrázolt és megváltott kor

Hidas regénye, a Ficzek úr, 1899. március havában azon a napon kezdődik, amikor „I. Ferenc József Ausztria császára és Magyarország királya... téli vadászatra Gödöllőre érkezett”. A regény utolsó lapjain Ficzekné kétségbeesve kiált fel, hogy kitört a háború. Hidas könyve tehát századunk első másfél évtizedének regényes megjelenítése, hiszen egy család sorsán történelmi folyamatokat mutat be. A regény címszereplő „hőse” — idézőjelbe kell tenni a szót — egy pesti kis szuster. Előttünk perog le az a hasztalan küzdelem, melyet családja boldogulásáért, később pedig a pusztá megélhetésért folytat. A könyv minden sorából érződik a szakadatlan harc és egyben a reménytelenség csödjé. Harca meddő, erőfeszítése pedig tragikomikus, félreérthetetlenül példázza, hogy az egyéni boldogulás lehetetlen. Ezen nem segít az egyén lázadása, az csak zsákutcába vezet. Az egyedüli helyes út a szervezett munkásokhoz vezet, ahová azonban majd fia, Márton jut el a trilogia második részében. A Ficzek család kétségbeesztő elnyomódásából nem lehet azt a következtetést levonni, a regény elolvasása után, hogy Hidas az elnyomódás krónikása lett, hanem egy dinamikus társadalomrajz tárul elénk. Egy család történetén túl a magyar munkásmozgalmak hősi korszakát örökíti meg, mely „annak a mozgásnak és fejlődésnek a harca, amely 1919-hez vezetett”. Társadalmi tablót kapunk a regényben, melyben az író a munka és a tőke ellentmondásában vergődő kispolgárra tereli az olvasó figyelmét. Nem nehéz így rájönni, hogy Hidas Antal regényének alapállása a kispolgár életfelfogásának és társadalomlátásának teljes tagadása. Ficzek úron van alkalmunk derülni, a regénybe sok humor szorult, de nagy-nagy tragikumát így lehet csak elviselni, hiszen a szuster komikus alakját szatirikus vonásokkal húzza markánsabbá. Ficzek úr egy modernebb Don Quijote, mert az objektív társadalmi törvényekről hamis illúziói vannak.

Markovits Rodion regénye pedig a világháború kitörésének napjaiban kezdődik. „Hőse” — itt is hangsúlyozni kell az idézőjelet — kisember, állástalan kisember, aki nagy emberek ajánlásával kilincsel még nagyobb emberek ajtaján. Méricscsek hallatlan önzés ilyenkor a magunk kis ügyes-bajos dolgaival. Például álláspondukkal előlőnni, amikor az ország bőrért viszik a vásárra. Különben is az emberek a háború kitörése okozta örömmámorban úsznak. A kapitalista rendszert vádoló írás a Szibériai Garnizon, és ez az „első oldalaitól, a rendszerrel, a polgári élet normáival, a militarizmussal és az imperialista háborúval szembeni száraz humorú széksziszben jut kifejezésre”. Pontosabban kifejezve: először gúnyol, aztán kételkedik, végül bomlaszt. A Szibériai Garnizon hőse — maga az író — nagyvonalon hasonlít Sveikre. Markovits is a hősiességet állítja pellenőre, és ugyanazzal a katonai szoldateszkával találja magát szemben, mint Hašek regényének címszereplője. A valóság Markovits esetében is kívülszorul a hős tudatán, esetlenül csetlő-botló, együgyű ember lesz ő is. Naivsága és együgyűsége ártatlanul leleplez

válaszokat csak ki a hatalmasságoktól. Nincs emberiség, csak szolgálati szabályzat van. És van helyette korruptság, melyben „a monarchia vezető rétege, az orosz százezzerholdások és a német iparbárok” egyet jelentenek. Ezzel a szövetség-gel szemben a katonák érzik: „egyedül vagyunk”. S az imperialista hadsereg frontra vonuló katonáiból szinte egyformán buggyan ki a természetes ellenérzés: „Mit tudom én, milyen katona vagyok? Én nem vagyok katona, egyáltalán nem vagyok katona. Nős vagyok, családom van, diplomás vagyok, katona nem vagyok... Az ellenség előtt félni fogok.” De szükség van mindenkire, arra is, aki fél. A háborús gépezetben, ebben az embertelen mechanizmusban mindenkinek helyén kell lenni. Itt a rendet az abszurditás és az ésszerűtlenség képezi. „Mezdöböntő ez az egység. Ilyen egységes világnézet még nem volt” — mondja Markovits svejki naivsággal, leleplezőn. Méltán állapítja meg a kötet elé írt kitűnő előszavában Meliusz József, hogy Markovits Rodion Szibériai Garnizonja a Habsburg-ellenes magyar irodalom darabja. Találkozik ebben a cseh Hašekkal, a horvát Krležával és a román Rebreanuval.

Sinkó Ervin így kezdi az Optimistákat: „Ez a történet az első világháború végével, voltaképpen az ezerekilencszáztizenhét év október hónapja utolsó éjszakájával és az egykori Magyarországnak abban a százezernél is több lakost számláló alföldi fészkében kezdődik, melyet hivatalosan Szabadka szabad királyi városának neveztek.” A regény tehát az 1918/19-es forradalmak koráról szól. Kicsit kulcsregény, mert az író a saját útját is beledolgozta a főszereplő, Báti József alakjába. Ez a fiatal generáció Ady forradalmi költészetének szellemén nőtt fel. Fejlődésük, érésük olvasható ki Sinkó regényéből. A két részre osztott regénybe nem kíváncsiok mesterséges cézura: az első rész a proletárforradalmat előkészítő küzdelemről szól, a második pedig a megvalósult proletárdiktatúra ábrázolása. A regény azt feszegeti, hogyan hatnak a történelmi idők az emberek tudatában és az élethez való viszonyukban. Egyéni sorsok történetét mondja el, de az emberek viszonyát nem a történések, hanem az eszmék alkotják. „Ha mások megírhatják az emberek a történelmi emberek tetteit, a történelmi időkben, miért ne lenne szintén érdekes megírni a történelmi idők szerepét egy-egy semmiképp sem történelmi, úgynevezett magánember életében? — teszi fel a kérdést programját megfogalmazva. Visszafordítva: az egyszerű ember, aki elégedetlen kora társadalmával, hogyan válik cselekvő emberré a forradalom idején. Így lesz a regény az eszmék és a valóság szembesítése. Az Optimisták minden lapján kísért a történelmi hűség varázsa, valamint az a tiszteletreméltó és követésre érdemes, konzekvens etikus magatartás, mely meghatározza tárgyához való viszonyát. Van ereje, bátorsága a hibákat és tévedéseket is felsorolni: „Végleges formákat kerestünk, saját személyes életünk számára, mintha már a végleges formáknak eljött volna az ideje.”

Zalka Máté regényeinek és novelláinak központi témája általában a magyar és az orosz nép szabadságküzdelme, amely sok vonatkozásban szoros kapcsolatban van egymással. A bolygók visszatérnek 1919-ben játszódik a polgárháborútól vérző Ukrajnában. Az orosz polgárháború talán legveszélyesebb szakasza ez, mert a fehértábornokok támadásait a külföldi intervenció tette egyre súlyosabbá. A regény történéseinek színhelyén igen bonvolult a helyzet: Gvenyikin délkelet felől támad, belül pedig a burzsoá nacionalisták Petljura vezetésével láznak fel a néphatalom ellen. Nyugatról a lengyel burzsoázia vicsorog, Pilsudskiék serege vár ott állig felfegyverzetten. Ugyanakkor kiküldtjük nálunk a Magyar Tanácsköztársaságot, Németország is a forradalom előestéjén van, szinte egész Európa forró katonán...

Ebben a szituációban Lenin kidolgozta az „ukrán csatorna” tervét. A polgárháborúban harcoló internacionalista vöröscsapatok és a volt hadifoglyok Ukrajnában törjenek utat az ukrán Vörös Hadsereggel együtt a Kárpátokig, és teremtsenek kapcsolatot a magyar proletárállam hadseregével. A terv, sajnos, nem sikerült, mert közben az ukrán helyzet súlyosra fordult, és nyáron a magyar diktatúrát levertek. A regény középpontjában a magyar interdivízió és harcai állnak. A magyar internacionalisták életét, harcait írja meg Zalka úgy, hogy benne van az egész kor, bonvolult ellentmondásaival együtt. Ne a részletek pontosságát, hitelességét keresse az olvasó ebben a kétkötetes történelmi regényben, hisz Zalka maga nem vett részt ezekben a harcokban, másutt teljesített fontos megbízásokat. A regény legérdekesebb színpontjai azok a részek, ahol Zalka az internationalisták életét ábrázolja. Forradalmi hagyományaink legszebb fejezeteit olvashatjuk: hogyan vált az oroszországi proletárforradalom harcosává sok-sok ezer magyar katona, akik előzőleg az első világháború orosz hadifogly-táboráiban sínylődtek. Emberek, akik megértették a háború minden poklát, emberek, akik most úgy harcoltak, úgy verekedtek, amelyre az imperialista háborúban nem volt példa. Zalka tematikailag

ott folytatja tehát, ahol Markovits Rodion abbahagyta, de szemlélete következetességével, proletár internacionalista elkötelezettségével többet és mélyebben láttat meg a korból és az emberekből.

A személyiség, a néptömegek és a történelem

Első meglepetés akkor ér bennünket, a négy könyvet elolvastván, ha azokban — a nagy időkre való tekintettel — hősöket keresünk. Ezekben a művekben csak idézőjelbe tehető hősök vannak. A „történelmi emberek” helyét és szerepét — ahogyan Sinkó mevezte őket fentebb idézett vallomásában — történelmi időkben átvette az ún. magánember, a kisember, aki „semmiképp sem történelmi”. A másik meglepetéssel akkor szolgál a négy író, ha végigolvasván a könyveket, észrevesszük, milyen felkocozott szerepet szánnak és tulajdonítanak — a történelmi időknek megfelelően — a szélesebb néptömegeknek.

Markovits Rodion regényében már a háborús kiképzés során megfigyelhető, hogy semmi nyomra sincs az emberiességnek. Minden módszer, minden törekvés arra irányul, hogy a katonákkal, a kisemberekkel megsejtessek vagy tudatosítsák az egyedülletet, a kiszolgáltatottságot, s ezzel minél nagyobb félelemérzést keltsenek bennük. Kialakul egy sajátságos zárt, mechanikus gépezetre emlékeztető vagy hasonlító szerkezet. A magára maradottság drámai felismerése Markovitsnál humoros jelleget kap, mert a törvényszerűségek az élet véletlenjeiben jelentkeznek. A háborús gépezetben kiszabott szerepet kénytelen mindenki vállalni és játszani. A hadifoglytábor első tiszti gyűlésén „egy rövid nap alatt, a szervezetlen tömegekből kialakult az alkotmányos monarchia állama, maguk vették magukra, nem is tudták hogyan, de már volt vezetőjük, már volt parlamentjük, sőt azt hitték, már van általános szavazati joguk is”. Ekkor még áll a monarchia, ámbár erősen inogva, mert „a polgári rend a tudatukban még reflexszerűen konzerválja önmagát”. Van a regényben egy figura, Bódy Jóska, aki sok mindent észrevesz és társainál világosabban ítél meg. Az ő útja valószínű a szocializmushoz vezetett volna, mondjuk Gara Viktor hadseregébe, hiszen maga Markovits is Zalka Máté oldalán harcolt a szovjet hatalom védelmében. Bódy rájön arra, hogy amikor a tábori hatalmasok legtöbbször beszélnek a felelősségről, akkor már nincs is felelősség. Felismeri, de nem kerül szembe a többivel, így kispolgári álláspontot foglal el, de ez az egyedüli lehetséges a lágerélet kezdetén. Markovits mindennél meggyőzőbben mutatja be, hogy a tiszték hamis tudata nem a véletlen szüleménye, hanem egy meghatározott osztályérdeké. Ezeknek az aktív katonatiszteknek a foglytáborban is társadalmi rangjuknak megfelelően kell élni, természetesen az embert lealacsonyító munkánélkül.

A felsőbbség mellett a legénység is szerepet kap a Szibériai Garnizonban. Markovits azonban itt nem elsősorban a közkatonaságról ír, mint Barbusse vagy Remarque. Szerepére Méliusz mutat rá: „A legénységnek nála amolyan Tiborc szerepe van: a háttérből felvillanó jelenetekben figyelmeztet a történelem tulajdonképpeni nagy kérdéseire.” A legénység véleményét, talán szerepét is a tartalékos tiszték képviselik, akik a polgári életben csak közlegények a tiszturakhoz képest. A forradalmi erjedés ezekben indul meg, amikor megfogalmazzák — Markovitscsal együtt — a háború értelmetlenségét.

A Szibériai Garnizon szerzője a háború és a monarchia leleplezéséig, elítéléséig jut el. Mint író nem vállalja azt, amit mint katona tett. „Nem teszi meg azt a lépést, amire vörösgárdista múltja kötelezné.” Zalka Máté, Illés Béla és Sinkó Ervin útjára léphetett volna.

Hidas Antal Ficzek úrja sem történelmi hős, hanem is kisember, de nem a meglapuló kisember típusa. Hiszi magát valakinek, nem hajlandó felmérni reális lehetőségeit. Úr nem lehet, proletár viszont nem akar lenni. Ezért törődik össze a történelem malomkerekei között. De Ficzek mellé közben felszédülnek a gyerekek, főként Márton, aki tanulva apja tapasztalataiból, tovább lát annál, és aki „szélmalomharc és fantazmagóriák, szalmaláng-lelkesedés és ernyedt letörések helyett gondolkodni kezd, összehasonlítani, mérlegelni és következtetni”. Márton eljut a tudatos forradalmársághoz, de az ő útja nem vezetett volna ilyen egyértelműen: a szervezett munkásmozgalomhoz, ha apja nem tiltakozott volna kézzel-lábbal ellene. Ezért Ficzek úr kálváriája Márton öntudatraébredésének egyik biztosítója. Ficzek úr és családja legjellemzőbb sajátja a kiszolgáltatottság, a védtelenség, a kapitalizmus deprimáló ereje miatt. Ficzek Ferenc a kisember nagyszerűen megformált típusa, aki szélmalomharcot vív a történelem ellen. A történelem nem urakat csinál, hanem proletárokat, ő pedig nem akar az lenni — és ez a végzetes tévedése.

Hidas kitűnően rajzolja meg a regényben szereplő többi szegényember képét is. Bár az írónak nagyobb érzéke van a társadalmi folyamatok ábrázolása iránt, de a személyiségek jellemének megrajzolásában is elsőrangú. Markovits figyelme a fogolytábor zárttságában a „felsőbbség” felé irányul, Hidas viszont az alsó néprétegek széles és elmélyült tablóját adja. Mindegyik ábrázolási mód az adott életanyag belső törvényszerűségeiből következik. Hidas Antal társadalmi körképét a kisemberek szemüvegén és sorsán keresztül rajzolja meg. A korabeli valóságnak megfelelően tárul elénk az akcióképes munkásosztály megosztottsága. A kormánnyal „szövetségre lépő” szociáldemokrácia kíméletlen bírálatban részesül. A Népszava helyettes szerkesztője, Schnitter Géza végtelenül ellenszenves figura. Bírálták, hogy nem felel meg a tényeknek. A regényben — tartalmilag és esztétikailag — nem kifogásolható. Hiszen a folyamatot is nagyszerűen érzékelteti a Ficzek úr írója: Schnitterék hogyan teszik ártalmatlanná az igazi forradalmárokat, Bátorit és Novákovát. A vasesztergályos Novák erőből duzzadó alakja elég erős ellenpólus ahhoz, hogy Schnittert ellensúlyozza. Novák ösztönös mozgalmi érzéke előbbre jár a munkásmozgalom tudatos szintjénél. Bukásával tragikus hőssé válik, és ennyiben el-lenpon-tja a tragikomikus Ficzek Ferencnek. Novákovát a történelem igazolni fogja, Ficzek urat esetleg — sajnálja. A forradalomhoz a Novák Györgyök útja vezet.

A forradalomhoz vezető utat vizsgálja alakjain Sinkó Ervin is. Merőben más módon azonban mint Hidas Antal. Mint már említettük, az emberek viszonyát itt a történelemhez nem a történések, hanem az eszmék képezik. Az egyéni sorsok történetét felvonultató regényben az író azt vizsgálja, hogy a történelmi idők mint hatnak az emberek tudatában és az élethez való viszonyukban. Sinkó nem egész egy esztendő-t tesz mérlegre, kevesebbet, mint a másik három regény bármelyike. Egy fiatal nemzedék forradalmárrá érését írja meg. Saját ifjúkori társaságáról szól, azokról a fiatalokról, akik „hitték abban, vagy úgy tettek, mintha hinnének, hogy nagy dologra volnának képesek, ha majd egyszer út az ő órájuk” — írja a regényben. Központi figurája Bati József, a vidéki városból Budapestre felkerült forradalmár fiatalember. Emberi kapcsolatainak terebélyesedése épül a regény, arra, hogy miként alakítják, formálják jellemét a külső és belső hatások. Ahány fiatal van, annyiféle forradalmár van: Bati, Czimmer Erzs, Török Géza, Lánárt Akos. Mind különböző alkatú figurák. Bati mellett azonban nem ők kapnak fontos szerepet, ők csak motíválják a képet, hanem két másik mellékszereplő. Kozma György, a háborús rokkant munkás, aki szerintünk a legmarkánsabb alak a regényben, és ellenpárja Eisinger Dénes, az ügyefogyott gyáva pincér, aki retteg mindenféle politikai akciótól, ám a tanácshatalom alatt embersége új értelmet kap. Ráismerünk a regényben nem egy történelmi alakra: Korvin Ottó, Lukács György, Kun Béla, Szamuely Tibor. A regény történelmi ereje és jellege nem a történelmi hűségben rejlik, hanem az egész regény eszmei hatásában.

Zalka Máté itt tárgyalt regényében nem a történelmi személyiségek érdeklik, hanem a harc egyszerű közkatonái. Azt állítja az olvasó elé reflektorfényben, hogy a „háborúból kiemelkedő tömegek a forradalmak tisztító tüzeiben, öntudatra ébredésük pillanatáig” milyen utat tesznek meg. Szereplőinek többsége a kor élő alakja volt, valóságos szerepet töltött be annak idején. Például Gara Viktor a regény fő figuráját Gavró Lajosról mintázta, a magyar bányászból lett inter-nacionalista bolsevik forradalmárról. A modellből azonban Zalka típust teremtett, az internacionalista katoná típusát. Jól megformált típusok még a regényben Ács komisszár, Horváth ezredparancsnok, Kuthy doktor (az ő alakjában az író személyes élményeit is feldolgozza), Sárközi Zsigmond paraszthuzsár. Daskó és Mednyánszky alakja elég sematikusán van megrajzolva. Zalka Máté regényének azonban *igazi hőse a nép*. Sokan e könyv megjelenése előtt erényének tartották, hogy kitűnően tudja ábrázolni a tömegek mozgását. Most állítjuk, hogy ez még inkább meggyőz bennünket. A közömbös, fásult, megfáradt emberek hőmpolyógnak, hol ide, hol oda kötődve a létbizonytalanság határán. Ebben a kavargó forgatagban megtalálhatók kalandor tiszték és agitátor munkásbakák, tudatos forradalmárok és lázító burzsuj nacionalisták. Zalka realista író, nem kozmetikázza a valóságot. A történelem ezeket az embereket erre a posztra állította, és megállták a helyüket. Gara Viktor és társai büszke patriotizmussal és meggyőződéses internacionalizmussal szolgálták a haladás ügyét.

Jellemekkel és típusokkal, történelmi hitelű személyekkel és költött alakokkal ismerkedtek meg az olvasók e regények lapjain. Valamennyinek hőse azonban a *nép*. Hol felemelt fejjel, és kiegyenesített derékkal, hol megtörve és csatát veszve, csüggeteg — de mindenképpen hőse a XX. század első két évtizede történelmének.